

TÜRK TİYATROSUNDA LÂLE DEVRİ (1718-1730)

TULIP ERA IN TURKISH THEATER (1718-1730)

Murat KOÇ*

Öz

Lâle Devri (1718-1730), Osmanlı tarihinin kısa ama o nispette tesirleri olan bir dönemidir. Sultan Ahmet ve Damat İbrahim Paşa'nın mimari, matbaa, tercüme, Batı'yla olan ilişkiler başta olmak üzere çeşitli alanlarda önemli adım attıkları bir tarih sayfasıdır. Özellikle matbaanın ülkemize gelişi ve çeviri faaliyetlerine hız verilmesi, kütüphanelerin kurulması gibi noktalarda ileri adımlar atılmıştır. Fakat sonraları devir daha ziyade bir zevk ve eğlence devri olarak görülmüş, bir isyanla son bulması, devri sanatkarlar için daha önemli hâle getirmiştir. Ekonomik planda yaşanan sorunlar, halkın ve yeniçerilerin huzursuzluğu, İran Savaşı konusunda sağlıklı adımların atılmaması, sosyal hayatta yaşanan bazı değişikliklerin huzursuzluğa yol açması devrin isyanla kapanmasının sebebi olarak görülmüştür. Bu özellikleriyle Türk Edebiyatını hem yaşadığı devirde hem de sonrasında besleyen tarihî dönemlerden biri olmuştur. Bu makalede devrin Türk Tiyatrosuna nasıl aksettiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Tiyatrosu, Lâle Devri, Sultan III. Ahmet, Damat İbrahim Paşa, Nedim, Patrona Halil İsyanı

Abstract

The Tulip Era (1718-1730) is a period of Ottoman history which is short but at the same time very influential. It is a history page where Sultan Ahmet and Damat İbrahim Pasha took important steps especially in various fields like architecture, printing house, translation, relations with the West. During the Tulip Era, further steps were taken, especially in the case of the printing house coming to the Ottoman lands and speeding up the translation activities and setting up libraries. Later on, it was seen rather as a pleasure and entertainment era. The era ended with a devastating revolt and that made it more important for the artists. Economic problems, the unrest of the people and the janissaries, the failure to take healthy steps in the Iranian War, and some of the changes in social life caused the end of the era with a revolt. With these characteristics, it became one of the historical periods that supported Turkish Literature both during the period and later. This article will focus on how the era reflected on the Turkish theater.

Keywords: Turkish Theater, The Tulip Era, Sultan III. Ahmet, Damat İbrahim Pasha, Nedim, Patrona Halil Revolt

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul / Türkiye, muratkoc@marmara.edu.tr

Giriş

Lâle Devri¹, Osmanlı tarihi içerisinde üzerinde en çok konuşulan dönemlerden biridir. 1718-1730 yılları arasındaki bu dönem kısa sürmüş, fakat kısalığına rağmen tesirleri günümüze kadar sürüp gelmiştir. Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Sultan III. Ahmet ve Damat İbrahim Paşa, devletin ve milletin bir barış dönemine ihtiyacı olduğunu düşünüp savaş ve anlaşmazlıklardan mümkün olduğu kadar uzak durmuşlardır. Bu barış döneminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Matbaanın ülkemize getirilmesi, tercüme faaliyetinin başlaması, kütüphanelerin kurulması ve İstanbul'un batılı başkentler gibi yeni bir şehir düzeni ve mimari ile işlenmesi devri özel bir konuma getirmiştir. Ancak ekonomide yaşanan problemler, halkta devrin zevk ve eğlence anlayışına tepkilerin doğmasına sebep olmuş, israf ve sefahat dolayısıyla bu tepkiler yavaş yavaş dile getirilmeye başlanmıştır. İran Savaşı'yla ilgili gelişmeler, devletin bu savaş karşısında sağlıklı bir tavır geliştirememesi halkta ve yeniçerilerde idareye karşı tepkilerin tek bir hedefte toplanmasını sağlamış ve devir Patrona Halil önderliğindeki bir isyanla son bulmuştur. Damat İbrahim Paşa ve idarede önde gelenlerin bedel ödemesi istenmiş, Sultan Ahmet tahtını devretmek zorunda kalmıştır. Bu kısa dönemin etkileri tarihte olduğu kadar, sanatta ve edebiyatta da devam etmiş, devre adını veren "lâle" geçmişten günümüze önemli bir motif olmuştur. Bugün de İstanbul'da varlığını bir peyzaj unsuru olarak devam ettiren lâle, devir gibi kısa süren hükümdarlığıyla geçmişten günümüze yazılmış bir mektup gibidir. Lâlenin bu hükümdarlığı ebruda, minyatürde ve edebiyatta kendine yer bulmuş, bilhassa trajik bir isyanla kapanması sebebiyle edebiyatçılarımızın dikkatini çekmiştir. Bu makalede Lâle Devri'nin Türk tiyatrosuna aksi üzerinde durularak konu iki başlık altında işlenecek, sonra da bir değerlendirme yapılacaktır.

I. Patrona Halil İsyanı Öncesindeki Olayları Anlatan Eserler

Musahipzâde Celâl, dönemi *Lâle Devri*² adlı üç perdelik operetine konu etmiştir. Eserin en önemli yanı matbaa meselesinin söz konusu edilmesidir. Matbaa konusunda çatışan iki taraf vardır: Damat İbrahim Paşa, Nedim ve Sabih Çelebi, matbaanın bir milletin gelişmesindeki katkısı üzerinde dururlar. Karşı görüşün temsilcisi durumundaki İstanbul Kadısı Zülâli Hasan Efendi ilk anda matbaa için gerekli izni vermek istemez, ancak İbrahim Paşa köşkünden bir entrikayla çıkarılan Mihriban sayesinde bu izin alınır ve olaylar bu vesileyle iki farklı mekânda birbirine bağlanır.

I. Perde Sadabad'da Çağlayan Korusu'nda, II. Perde Zülâli Hasan Efendi'nin evinde, III. Perde tekrar Çağlayan Korusu'nda geçer.

I. Perdede cariyeler lâlezardan lâle toplarlar. Ellerinde demet demet lâleler ve yerlere serpilmiş lâleler vardır. Bu cariyeler arasında "billûr top" oyununu çok iyi oynadığı için İbrahim Paşa'nın

1 Devir hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Refik Altınay, *Lâle Devri (1718-1730)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010; Münir Aktepe, *Patrona İsyamı (1730)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1958.

2 Musahipzâde Celâl, *Lâle Devri*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1936 (Eserin üzerinde 1917 tarihinde sahnelenildiğine dair kayıt vardır.).

gözdelerinden olan Mihriban da vardır. Mihriban lâleler arasında kendi adını taşıyan “Mihriban” lâlesi ile “dâğ-ı dil” adlı lâleyi koparır. Bunları saçının teliyle bağlayarak çeşme kenarına koyacak, sevdiği genç olan Sabih, bu şifreli mesajdan -“lâle muamması”- onun meramını anlayacaktır. Mihriban ve Sabih Çelebi çocukken Nedim’in “halka-i tedrisinde şiirler”³ okurken tanışmışlar, o günden itibaren aralarında bir yakınlık doğmuştur.

Feleknaz adlı cariye Padişah, İbrahim Paşa ve Fatma Sultan başta olmak üzere etraftan gördüğü ilgiden dolayı Mihriban’ı kıskanır. Bu sebeple her fırsatta Damat İbrahim Paşa’nın Mihriban’a olan meykinden bahseder. Hatta lâlelerden birine “Mihriban” adının verilmesini de Paşa’nın bu meyline bağlar. Feleknaz Mihriban’a ısrarla, muammaya bir de “İbrahimî lâle” eklemesini, böylece mesajın tamamlanacağını söyler. Mihriban, Paşa’ya karşı bir ilgisi olmadığı için bunu reddeder. Feleknaz hâlâ lâlelerin İbrahim Paşa için bırakıldığı düşüncesindedir. Mihriban’a bir oyun oynamaya karar verir. Mihriban’ınsa hem Paşa’ya büyük saygısı vardır hem de eşi Fatma Sultan’a gönülden bağlıdır. Ayrıca o, Sabih Çelebi’yi gönülden sevmektedir. Sabih, bahçede beş senedir görmediği Mihriban’ın bıraktığı lâleleri bulunca çok sevinir:

Sabih-Çeşmeye yaklaşır, demeti görür, lâleleri alır, hayretle bakar) Mihriban, dâğ-ı dil (mütehassirâne) ah ey güzel lâle, namiyle yâd olunduğun o nihâl-i hüsn senden daha güzeldir. Onun için mi mütevazîâne boynunu büktün. Seni dâğ-ı dil ile niçin yan yana bırakmışlar. Sen ki Mihribansın, şensin, şuhusun, ah, bahar-ı hayatın şevkefza bir gülü, kasr-ı İbrahim’in her mevsim-i zevk ü sefasında nağmesaz bir bülbülüsün. Dâğ-ı dil seninle hemser olamaz. (Demeti bağlayan saç telini görerek hayretle) bir saç teli ile bağlanmış. Ah acaba Mihriban’ımın, cânânımın gîsû-yı zertârı mı? Mihriban... Mihriban’ımın acaba saçları mı? Evet, evet o perestîş ettiğim hüsn-i cansûzun, rübâb-ı aşkımın târ-ı şeydası mı? O daima ruhumu şemim-i canfezasıyla tatyib eden, bana bahş-ı huzuz-ı hayat eden müzehhep saçlar ah... Mihriban...⁴

Mihriban bahçeye gelince Sabih’le tekrar ilân-ı aşk ederler. Daha sonra İbrahim Paşa, Nedim ve Sabih Çelebi’ye memleket sevgisinden ve yapmak istediklerinden bahseder. İki temel amacı vardır: “Dâsitan-ı cihan olan o kavi Türk bazularını cevher-i ilm ü maarifetle tezyin etmek”, “ırfan-ı milleti inşirah ile uyandırmak...”⁵ Paşa, Nedim ve Sabih Çelebi’ye matbaa meselesinden de söz eder. Zülâli Hasan Efendi’nin matbaanın Frenk icadı olması sebebiyle, “kütüb-i ilmiyenin tab’ı ve temsiline”⁶ itirazı vardır. Paşa, “ırfansız ilim, maarifetsiz kuvvet neye yarar?”⁷ sözleriyle Sabih’e matbaa için gereken izin kâğıdını uzatır, Zülâli Hasan Efendi’ye götürmesini ve onu ikna etmesini söyler.

3 Age., s. 9.

4 Age., s. 9.

5 Age., s. 13.

6 Age., s. 13.

7 Age., s. 13.

Bu arada Feleknaz, Mihriban'a oynamak istediği oyunu hazırlar. Mihriban'ın Sabih için hazırladığı "lâle muamması" demetine bir de "İbrahimî lâle" ekler. Böylece Fatma Sultan'ı lâlelerin İbrahim Paşa için bırakıldığı konusunda ikna edecektir. Planının başarıya ulaşacağından emindir. Ardından Mercan Ağa'ya gider ve Mihriban'ın Paşa'yı sevdiğini, bu sebeple lâle muamması yoluyla ona aşkını anlatmaya çalıştığını söyler. Lâle muammasını beraber çözerler. Bunun üzerine Mercan Ağa durumu Fatma Sultan'a haber verir. Ona bu durumu "ihanet muamması"⁸ şeklinde tasvir eder. Fatma Sultan, Mihriban'ı sorguya çeker. Mihriban lâlelerin kendisinin olduğunu kabul eder, olayı açıklamaya ve bunun bir plan olduğunu anlatmaya çalışır. Fatma Sultan onu nankörlükle suçlar ve şehre çıkarılmasına karar verir. Mihriban, Zülâli Hasan Efendi'nin evine çıkarılır. Böylece Zülâli Hasan'ın matbaa ve devirle ilgili tenkitleri de eserde yer alma imkânı bulur. Matbaa konusundaki düğüm de bu sayede çözülür. Zülâli'nin eşi Safiye ise, kocasının Mihriban'a olan ilgisinden rahatsız olur ve bu sebeple ona kötü davranır. Çapkın bir mizaçla çizilen Zülâli de her geçen gün Mihriban'a daha fazla yönelir. Mihriban ara sıra Nedim'den şiirler okur, Zülâli bunların birer ifsad vasıtası olduğunu söylemekle beraber Mihriban'ın varlığından son derece hoşnuttur.

Bu arada Sabih Çelebi, Zülâli Hasan Efendi'yle görüşmeye gelir. Zülâli bu görüşmede matbaa konusundaki itirazlarını sıralar. O matbaayı Frenk icadı görmekte, zararlı olacağını düşünmektedir. Sabih, matbaanın ilmin gelişmesine katkı sağlayacağını, zaman kazandıracağını söyler:

-Ulûm u fûnûnun intişarına hâdim olacağı için herhalde bid'at-i hasene olduğunda şüpheler yoktur... efendim... Velinimetim efendimize arz u beyandan müstağnidir ki talebe-i ulûm yazma bir kitabı istinsah edinceye kadar seneler geçiyor; nâhak yere ize-i vakti mucip oluyor.⁹

Zülâli biz nasıl ilim yaptırırsak şimdiki de öyle yapsın der. Bu fikirlerin paşanın zihnine Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi tarafından yerleştirildiğini söyler ve matbaayı şeytan işi bulur. Devirle ilgili rahatsız olduğu diğer şeyleri de sıralar:

"Memleketi diyar-ı efrenc gibi tezyinata gark etmek; câbecâ nukuş-ı bukalemun ile bezenmiş çeşmeler, saraylar, seyrangâhlar inşa etmek reva mıdır?", "Kadınların türlü türlü müzeyyenat ile bîmuhâba mesirelerde geşt ü güzârına müsaade etmek ne demektir?", "Yusuf-Züleyha menakıbın bint-i Havva'ya talim caiz değil iken Nedim gibi şuhmeşreb bir şairin türrehatını duhter-i pakizelere talim ve tedrisine müsaade etmek ne demektir?"¹⁰

Zülâli imar hareketlerine de karşıdır. Beşiktaş ve Kabataş'ın doldurulmasının İstanbul'un tabii yapısına beşerin müdahalesi olduğunu söyler. Bunun yanı sıra paşaya da saygısının olduğunu vurgular. Sabih bu saygı ifadesine rağmen onun isyan düşüncesinde olduğunu anlar ve paşayı

8 Age., s. 19.

9 Age., s. 30.

10 Age., s. 31.

bu konuda bilgilendirmeye karar verir: “Bu mürai herifin dimağında ne kadar mefsetet var... Bunların bir tanesini halka telkin edecek olsa hemen memleket isyan eder.”¹¹

Sabih bu ziyarette köle vasıtasıyla Mihriban’a da bir mektup ulaştırır. Bu mektupta akşamüzeri iskelede bir kayığın bekleyeceğini, ona binip “Çırağan” demesini söyler. Mihriban o akşam “billur top” eğlencesinin olduğunu anlar ve Damat İbrahim Paşa’ya bir hediye götürmeye karar verir. Eşini kıskanan Safiye’nin de yardımıyla paşanın hediyesi eşliğinde evden çıkar.

III. Perdede Çırağan Sarayı sahilinde bir salonda Paşa’yla görüşen Sabih, onu Zülâlî Hasan Efendi’ye karşı uyarır. Damat İbrahim Paşa, Zülâlî’nin azledileceğini söyler:

-O mürai herif, dimağındaki fesadı icra edemeyecek, çünkü padişahımız efendimiz bazı vilâyetlerde zuhur eden kaht u gâlâyı Zülâlî’nin şeamet-i kudumuna hâmil buyuruyorlar. Kethüda beye söyle, azlini yazsın.¹²

Paşa ve Fatma Sultan konuşurken söz “billûr top” oyununda en başarılı cariye olan Mihriban’a gelir. Fatma Sultan, lâle muammasından sonra onu saraydan uzaklaştırdığını söyler. Paşa sebebini sorunca lâle olayından bahseder. Paşa yaptığı soruşturma sonunda Mihriban’ın suçsuz olduğunu anlar. Mihriban saraya gelince Paşa’ya matbaa konusunda Zülâlî’den aldığı izin kâğıdını teslim eder. Fatma Sultan olayların içyüzünü öğrenince Sabih ve Mihriban’ı evlendirmeye karar verir. Entrikada önemli rol oynayan kıskanç cariye Feleknaz’ı da Nedim’le evlendirirler. Padişah meclise gelince Nedim İstanbul şiirini okuyarak onu karşılar. Şiiri çok beğenen Padişah, Nedim’in ağzının mücevherle doldurulmasını emreder. Paşa, Padişah’a matbaada basılan *Vankulu Lugati*’nin ilk nüshasını verir. Sultan Ahmet, “-Bu misillü âsâr-ı matbua teksir edilsin. Memnun ve mahzuz oldum.”¹³ diyerek takdirlerini ortaya koyar.

Padişah, matbaayla ilgili hizmetinden dolayı İbrahim Müteferrika’yı da ödüllendirir. “billûr top” oyunu eğlencesinin getirdiği havayla mutlu sona ulaşan eser, devrin havasını eğlenceler ve lâle vasıtasıyla vermesi, matbaa meselesini devrin en önemli kazancı olarak ön plana çıkarması sebebiyle dikkat çekicidir.

Yusuf Ziya Ortaç’ın *Binnaz*¹⁴ adlı manzum eserinde olaylar, III. Ahmet devrinde İstanbul’da geçer. Eserde asıl yeniçeri Ahmet’in mertliği vurgulanır. Lâle Devri’yle ilgili meseleler bir fon teşkil eder. Binnaz canlı, neşeli ve şuh karakteriyle sahnede Lâle Devri’ni temsil eden çapkın bir güzel olarak yer alır.

Eser, güzelliğiyle dillere destan Binnaz’ın sevdiği Yeniçeri Efe Ahmet ve Tuna boylarından Binnaz’ı görmeye gelen Hamza arasındaki olaylar etrafında kuruludur. Binnaz âdeta Nedim

11 *Age.*, s. 31-32.

12 *Age.*, s. 40.

13 *Age.*, s. 50.

14 Yusuf Ziya Ortaç, *Binnaz*, Akbaba Kütüphanesi, İstanbul 1941 (Eserin üzerinde 1918 tarihinde sahnelendiğine dair kayıt vardır.).

divanındaki güzelleri temsil eden bir tiptir ve işveli, cilveli bir Lâle Devri güzeli şeklinde tasvir edilmiştir. Güzelliği vefasızlığıyla eşdeğer olan Binnaz, sevdiğini her an yarı yolda bırakmaya hazır, dünya nimetlerini önemseyen bir tip özelliği gösterir. Eserde Binnaz etrafında yaşanan olaylar yanında, arka planda devirle ilgili meselelere de temas edilir. İstanbul'un Lâle Devri'ndeki mamur hâline, bir zevk ve sefa merkezi hâline gelen İstanbul'u süsleyen ve âdeta esir alan lâle çılgınlığına, Damat İbrahim Paşa'nın padişah üzerindeki tesirine, halkın bu sefahat ortasındaki yoksulluğuna ve bundan kaynaklanan şikâyetlerine yer verilir. Patrona İsyanı eserde yer almaz, ancak halkın şikâyetlerinden ve huzursuzluklarından isyanın yaklaşmakta olduğu hissettirilir.

Eser üç perdeden oluşmaktadır. I. ve III. Perdeler Binnaz'ın evinde geçer ve daha çok onun etrafındaki olaylara yer verilir. II. Perde için Havuzlu Kahve mekân olarak seçilmiştir. Devirle ilgili meselelere daha çok II. perdede yer verilir. Hamza ve Efe Ahmet vasıtasıyla olaylar birbirine bağlanır. Havuzlu Kahve'de özellikle isyana katılan yeniçeriler temsili tiplerle konuşturulur ve mevcut şikâyetlerin tonundan yaklaşan isyan da izleyiciye hissettirilir.

I. Perde Binnaz'ın evinde geçer. Lâle Devri'ni anlatan diğer tiyatro eserlerinde olduğu gibi, burada da lâledanlar bir dekor unsuru olarak kullanılır. Bu perdede Binnaz ve ablası Faika konuşurlar. Konu Binnaz'ın Yeniçeri Efe Ahmet'e olan aşkıdır. Faika, güzelliği dillere destan ve saraylara lâıyk bulunduğu kardeşine Efe Ahmet'i uygun görmez. Ahmet'le ilişkisini, "Bir paslı zincirle bağlısın şimdi."¹⁵ şeklinde vasıflandırarak onu bu ilişkiden vazgeçirmeye çalışır. İstese saraylara sultan olacak güzelliğe sahip Binnaz'sa ilişkisini "Paslı zincir değil, altından bir bağ."¹⁶ olarak görür. Binnaz, saraylar yerine gerçek bir âşık istemekte, kendisini bunun mutlu edeceğini bilmektedir. O, yaşlı bir paşayla renksiz bir hayat geçireceği sarayı istemez. Bu başkalarına saadet görünebilir, ancak onun istediği bir sevda hikâyesidir.

Faika ise onu bu sevdadan vazgeçirmeye karardır. Onun gözünde Efe Ahmet bir serseridir ve Binnaz'a lâıyk değildir. Onlar konuşurken dışardan bir gürültü gelir. Hizmetçi, bir gencin eve zorla girme teşebbüsünde bulunduğunu söyler. Hamza, güzelliğini Rumeli'de duyduğu Binnaz'ın aşkı için ta Tuna boyundan geldiğini söyler. İstanbul halkına karşı öfkeli, çünkü Binnaz'a gelmek için bir viraneden geçerken serseriler yolunu kesmiş, onu öldürmeye kalkmışlardır. Hamza bu durumdan bir yeniçerinin yardımıyla kurtulur. Kendisini kurtaranın "yiğit bir efe" olduğunu söyler. Hamza yeniçerinin adını öğrenememiş, canını kurtardığı için ona belinde taşıdığı "murassa bir hançer"i hediye etmiştir. Faika, Hamza'nın zengin ve soylu olduğunu öğrenince onun Binnaz'a olan ilgisini değerlendirmeye çalışır. Hamza da onları zenginliğini ve aile nüfuzunu çağrıştıracak cümlelerle Tuna'ya davet eder. Hatta kabul ederse Binnaz'a güzel bir düğün yapılacağını söyleyerek bütün zenginliğini ayakları altına serer.

Hamza ilân-ı aşk ederken Efe Ahmet gelir. Binnaz sözlerinden etkilendiği Hamza'yı ertesi akşam davet eder ve Faika'nın yardımıyla onu uzaklaştırır. Hamza ayrılmadan bir buse ister. Binnaz, Faika'nın da tesiriyle gence buseyi verir. Böylece sadakatsizliğini bir kere daha ortaya

15 Age., s. 8.

16 Age., s. 8.

koyar. Sonra hiçbir şey olmamış gibi Efe Ahmet'le âşıkâne sohbetine başlar. Ahmet, Binnaz'ın hâlinde bir farklılık olduğunu anlamıştır. Aşk oyunlarında usta olan Binnaz, Ahmet'in sitemlerini sevgi sözcükleriyle karşılayarak onu ikna eder. Ahmet aşktan mecnun olduğunu bir kere daha itiraf eder. Faika da Binnaz'ın dillere destan güzelliğinin Kâğıthane'de nasıl dolaştığını, Nedim'in ona her gün nasıl bir gazel yazdığını anlatarak kardeşinin güzelliğini tekrar yüceltir ve daha iyi bir eşe layık olduğunu bir kere daha vurgular.

II. perde III. Ahmet devrinin havuzlu kahvelerinden birinde geçer. Lâle Devri, Damat İbrahim Paşa, lâle eğlenceleri, Haliç, Kâğıthane, Sadabad'la ilgili tenkit ve değerlendirmeler burada yapılır. Devre genellikle tenkidi bir bakış söz konusudur. Önce Damat İbrahim Paşa'nın padişah üzerindeki etkisi vurgulanır. Ardından bir tarafta yoksulluğun hüküm sürdüğü, diğer tarafta ise İstanbul'un bir lâle bahçesine çevrildiği üzerinde durulur. Orada bulunan bir derviş, gece gündüz devam eden eğlencelerden ve sefahatten şikâyetçidir. Hedefte Damat İbrahim Paşa, Nedim ve bir rüya gibi devam eden eğlence meclisleri vardır:

Gündüz yetişmiyor gibi her gece
 Sabahlara kadar çalgi, eğlence,
 Samur kürk omzunda, yanında Nedim,
 Çağlayan Kasrı'nda her gün efendim!
 Lâleler kadehtir, kadehler lâle;
 Düşmüş civankaşı sarık hilâle!
 Akşam şehnişinden uzanan bir ah,
 Dağ dağ dolaşırken açılır sabah!
 Paşamız, üç çifte kayıkla döner,
 Kıyıda süzülüp geçerken damat
 Alkışlardan inler bütün Sâdâbât!
 Halbuki, meydanda vatanın hâli,
 Bizi saymaz oldu artık ehâli!
 Vükelâ, vüzera daldı keyfine,
 Rüzgâra kapıldı koca sefine!
 Eğlence yüzünden unuttuk dini...¹⁷

Birinci Yeniçeri, İstanbul'un eski saltanatlı günlerdeki güzel havasını kaybettiğini söyler. Söze katılan Hamza İstanbul'daki şenlik ve eğlenceden dolayı şaşkına dönmüştür. Yazar devrin eğlence anlayışını, Hamza'nın aşağıdaki sözleri vasıtasıyla verir. Burada özellikle Lâle Devri'nde çok tenkit edilen kadınların da eğlencelere katılması ve ahlâki yozlaşma üzerinde durulur. Hamza bunlardan hayranlıkla bahseder. Birinci Yeniçeri Hamza'ya görünüşe aldanmamasını tavsiye eder ve İstanbul gibi güzellerinin de vefasız olduğunu vurgular. Ona yol yakinken dönmesini tavsiye eder çünkü bu şehrin güzelleri de vefasızdır. Bunu da, "Muhabbet olur mu bir kelebeikle."¹⁸

17 *Age.*, s. 25-26.

18 *Age.*, s. 27.

sözyle özetler. Hamza bu sözleri kulak ardı eder. Onun gönlünde Binnaz'a olan aşkı ve İstanbul'a karşı hayranlığı vardır. İstanbul'u sevdiğini Haliçe hayran kaldığını tekrar vurgular. Haliçe ona mehtabın renkleriyle canlandırdığı eşsiz bir aşk mekânı gibi gelir. Burayı ziyaret eden herkes için âşık olmak âdeti bir kaderdir:

Dün akşam, kayıkla gittim Haliçe,
Görmedim ömrümde böyle bir gece!
Sularda mehtabın menevişleri,
<<Seraser>> üstüne altın işleri!
Kayıklar, dereye bir gümüş yılan;
Sahilde ağlayan, gülen, bayılan,
Bir kemençe sesi, bir tambur sesi,
Her elde bir fağfur şarap kâsesi!
Serpilmiş bir demet kadın sahile,
Gönüller dolu bir gizli ah ile!¹⁹

Hamza'nın çizdiği manzaraya karşı Derviş, "Bu hâli gördükçe ağlar bahtımız!"²⁰ sözyle devirden ve yaşananlardan memnun olmayanların da bulunduğunu haber verir.

Tuna'dan gelen Hamza'yı İstanbul'un bilhassa muşakaya imkân tanıyan yanı cezbe eder. Konuşma beklenmedik bir anda Binnaz'a geçer. Hamza ona olan aşkını vurgular. Oradakiler "Vaktile hepimiz sermiştik postu."²¹ sözyle kendilerinin de sırayla Binnaz'a meftun olduklarını söyleyerek vefasızlığına tekrar vurgu yaparlar. O sırada Efe Ahmet gelir. Yeniçeriler Hamza'ya onu, "Kıztaşlı Binnaz'ın dostu!" şeklinde tanıtır. Hamza bu sözlerden etkilenmez ve Binnaz'ı Tuna boyuna götürceğini söyler. Yeniçeriler Efe Ahmet'ten saz çalmasını isteyince Hamza, "Çal!... Bir de Binnaz'ım için Efe çal!"²² der.

Ahmet bu durum karşısında hançerini çeker. Hamza hançeri görünce onun kendi hayatını kurtaran Efe olduğunu anlar. Ahmet hançeri Hamza'ya saplar. Hamza "Bana düşman olmuş benim hançerim."²³ deyince, Ahmet onun kurtardığı genç olduğunu anlar ve son anda pişmanlık duyar. Karakullukçubaşı gelir ve Ahmet'i hesap vermesi için ağaya götürür.

III. Perde yine Binnaz'ın evinde geçer. Binnaz, "Ne ondan haber var ne ötekinden!"²⁴ sözyle telâşını ve vefasızlığını vurgular. Ahmet'in hayatından ümidini kesmiştir. Faika ona ilk ve son sevdiğinin Ahmet olmadığını, bu sebeple gönlünü canlı tutmasını söyler. Faika'ya göre Hamza ona daha uygun bir eştir. Gözüpek ve kavgacı olan Efe Ahmet'in çabuk sinirlenmesinden ve hemen kavgaya tutuşmasından şikâyetçidir ve onun kardeşine bağlılığı geçici bir hevesten ibarettir.

19 Age., s. 29-30.

20 Age., s. 30.

21 Age., s. 31.

22 Age., s. 34.

23 Age., s. 36.

24 Age., s. 41.

O sırada asılması konusunda ferman çıkan Ahmet veda için gelir. Binnaz Ahmet'e beraber kaçmayı teklif eder, ancak Ahmet bunu reddeder. Binnaz Ahmet'i kurtarması için Hamza'dan yardım istemiştir. Hamza da dedesinin nüfuzu vasıtasıyla onu kurtarma girişiminde bulunmuş ve sonunda bunu başarmıştır. Ahmet'e, "Affını ferman ettiler!"²⁵ diyerek müjdeyi verir. Binnaz'ın "Kalbin de gençliğin kadar güzelmiş!"²⁶ sözüyle Hamza'ya teveccüh ettiğini gören Ahmet, cellatlar gelince fermanı alır ve "Aşkınıza tütsü olsun dumanı!.." ²⁷ diyerek mumun alevinde yakar. "Efe ölür, şerefi kalır."²⁸ sözüyle bir kere daha mertliğini ortaya koyar ve ihanetin ağırlığıyla ölüme kendi ayaklarıyla yürüyerek meydan okur. Aşkı ve sadakati bir lâlenin ömründen bile az süren Binnaz'ın vefasızlığına karşı güzel bir ders vermiş olur.

2. Patrona Halil İsyanı ve Sonrasında Yaşananları Konu Alan Eserler

Bu başlık altında ele alınan dört eserden üçü manzum yazılmış ve yazarlarının şiir dilindeki yetkinliği sebebiyle devir, hafıza ve hatıralardaki gibi şairâne bir şekilde ortaya konulmuştur.

Halit Fahri Ozansoy Lâle Devri'ni *Nedim*²⁹ adlı üç perdelik manzum tiyatrosunda ele alır. Bu eser, devri anlatanlar içinde insan psikolojisini en çok yakalamaya çalışan eserdir. Eserde yer yer Shakespeare'in *Macbeth* ve *Hamlet* adlı tiyatrolarından izler vardır. İsyanın sonrasındaki Nedim'in kanla mücadelesi, mezarlıktan gelen sesler, hayaletler Shakespeare'in bir yansıması gibidir. Bu durum da eseri kuvvetli hâle getiren bir noktadır. Çünkü devir zaten tarih kitaplarında anlatılmaktadır. Sanatkârlara düşen de bir devri anlatırken tarihteki trajediyi yaşayan insanın psikolojisini ortaya koymaktır. Eserde daha çok Nedim ön plandadır. İsyanla ilgili haberlerin yol açtığı olaylar Nedim ve etrafındakiler üzerinden verilir.

Eserin başında, "kırmızı bir lâle şeklinde bir kız gelir" ve prologu okur. Prologda Nedim, devir, devrin sembolü lâle ve Nedim'in hazin sonu vardır.

I. Perde Sütülcü'de dere kenarında bir köşkte geçer. "Burası gizli ve kibar bir fuhuş yuvasıdır."³⁰ Mekân Lâle Devri'nin tezyin anlayışıyla tasvir edilir. Havuzun etrafında renk renk lâlelerle dolu tarhlar vardır. Evin sakinlerinden şair mizaçlı Mestinaz, Nedim'in sevgilisidir. Dilâşub da Nedim'i sevmekte, Şehlevent ise Mestinaz'a âşık görünmektedir. Bu ilişkiler ağı, eserdeki bir başka çatışma noktasını doğurur. Mecliste bulunanlar Nedim'in çapkın mizaçlı olduğunu, başka sevgililerinin de bulunduğunu söyleyerek Mestinaz'a, Nedim yerine bir gence gönül vermesini öğütlerler. Nedim sahneye âşıkâne şiirler okuyarak girer ve âdeta aleyhindeki düşünceleri dağıtmak istercesine meclise neşe getirir. Ruh hâlini ve hayata bakışını ortaya koyacak şiirler okur. Mestinaz

25 *Age.*, s. 54.

26 *Age.*, s. 54.

27 *Age.*, s. 55.

28 *Age.*, s. 55.

29 Halit Fahri Ozansoy, *Nedim*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1932.

30 *Age.*, s. 13.

Nedim'i kaç gecedir beklediğini söyleyerek sitemlerde bulunur. Nedim, Damat İbrahim Paşa'nın meclisinden ayrılmadığını söyleyip af diler. Mestnaz Paşa'nın da âdeta Nedim'in esiri olduğunu vurgulayarak hem sitemlerine devam eder hem de Nedim'in devir içinde önemli bir şahsiyet olduğunu vurgular. Nedim bu sitemler üzerine kendi hayatından şikâyet eder. Dışardan bakanlar Nedim'i mısraları gibi şen şakrak zannederler. Ama bu görüntünün arkasında aslında içten içe ağlayan bir Nedim vardır. O bu ikiz ruh hâlini, gelip geçici olan hayatı zevk ve neşe içinde yaşama arzusu etrafında toplamıştır.

Bu arada köşke fakir ve ihtiyar bir neyzen gelir. Mehtapta köşkleri dolaşmakta ve bir iki akçe karşılığında ney üfleyerek yaşamaktadır. Neyzen hazırlanan isyanı haber vermek için esere bir sözcü olarak dahil edilmiştir. Üflediği ney meclistekiler tarafından beğenilir. Bahçıvan karşıkı evleri kapatan yeniçerilerin kafayı tütsülediği haberini getirince neyzen onların halka yaptığı zulümlerden bahseder. Yeniçerilerin İstanbul'da bir korku havası estirdiğini ve güvensizliğin hâkim olduğunu söyler. İstanbul'da düzeni sağlamakla görevli olanlar düzeni bozar hâle gelmiştir. Halkta da bu korkudan kaynaklanan bir sessizlik havası hâkimdir. Nedim, neyzeni bu sözlerin tehlikeli olduğu ve başka yerde söylememesi gerektiği konusunda ikaz eder. Ona göre bu devir, Osmanlı tarihinin en parlak devridir ve şikâyet edecek hiçbir sebep yoktur:

Üçüncü Ahmet devri; İbrahim Paşa devri,
Bil ki bütün tarihin en parlak bir cevheri:
Bunu görmeyen gözler ya kördür ya dumanlı!³¹

Neyzen halkın en çok yakındığı israf havasını vurgular. Her şeye İbrahim Paşa'nın hâkim olduğunu, Sadabat'ta, saray ve köşklere bir bahar havasının yaşandığını, ama arka planda çok şeyin kaybedildiğini, yaşananların hayra alâmet olmadığını söyler. Gördüğü rüyadan da yola çıkarak isyanın yakın olduğunu haber verir. Yeniçeriler öyle öfkeli ki bu öfkenin nelere sebep olacağını kestirmek mümkün değildir. Bu öfkenin sadece Damat İbrahim Paşa'yı değil, padişahı bile götüreceğini bir kehanet gibi ortaya koyar. Nedim meclisin neşesini bozan sözlerinden sonra ihtiyarı kovar. Ancak söylediklerinin gerçek olması ihtimalini düşünerek büyük bir korkuya kapılır. Doğacak olan bir isyanın her tarafı kan rengine boyayacağını düşünür: "İhtilâl!.. sen ne korkunç, kızıl ateşgedesin!"³² Ve neyzenin sözlerinin kulak ardı edilemeyeceği konusunda ilk kez endişelenir. Meydana gelecek bir isyan dalgasının kendisini de yok etmesinden korkar:

Ne mi var?.. mel'net var, iftira var, yalan var,
Ortaların içine binbir fesat salan var.
Ne mi var?.. Han Ahmet'in tahtını yıkmak için
Yeniçeri ocağı kaynıyor için için.
Amma kan dökülürmüş bu ocağın nesine?
Bir baldırı çıplağın hepsi koşar sesine.

31 Age., s. 35-36.

32 Age., s. 38.

İstanbul'da bunların hepsi bugün efedir,
 Hepsinin emelleri yeni bir ulûfedir.
 Böyle ayaklandı mı bu haydutlar alayı,
 Ne Han Ahmet çeşmesi ne Han Ahmet sarayı,
 Ne çerağın bahçesi kurtulur bu akından.
 Sıyrılmazın bir kere isyan palası kından,
 Hünkârı da vururlar, Veziri de vururlar,
 Hatta... hatta beni de, şairi de vururlar...³³

Esmâ'nın davetiyle hava dağılır ve saz eşliğinde tekrar içmeye dönerler. Fakat hepsi neyzenin sözlerinin tesiriyle isyanı doğurması muhtemel olaylar üzerinde dururlar. Şehlevant huzursuzluğun bir sebebinin de İran'da yaşanan olaylar ve devletin bunlara karşı bir tedbir alamaması olduğunu söyler. Mestinaz Padişah'ın ordu yola çıkmadan sarayına dönmesini tenkit edenlere tercüman olur. Nedim, İran seferi için hazırlık yapıldığını, bu işin de çözüleceğini anlatır. Nedim devre iyimser baksa da, Mestinaz'a korkusundan bahseder ve ölüme ancak Mestinaz'ın yanında katlanacağını söyler. Ölmekten değil isyancılar elinde öldürülmekten korktuğunu dile getirir:

İhtilâl... o, her şeyi boğan sel, kudurmuş su!..
 Ölümden bile müthiş öldürülmek korkusu!..³⁴

Gece zorba yeniçeriler evi basıp Mestinaz'ı kaçırmaya kalkarlar. Nedim ve diğerleri onu güçlüğüle kurtarırlar. Yazar bu olayla Yeniçerilerin kontrolden iyice çıktığını vurgular.

II. Perde Nedim'in Beşiktaş'taki evinde geçer. İki öğrenci Nedim'in divanını temize çekmekle meşguldür. Aralarında isyan söylentisinden ve askeri isyana teşvik edenlerden bahsederler. Onlar da hem devlet hem de hocaları adına endişelidir. Tebriz'den gelen askerlerin İran Savaşı hakkındaki olumsuz propagandası, Zülâli Hasan'ın kadılıktan azlinin intikamını alma isteği ve Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmet Efendi'nin de işe karışmasıyla isyanın hazır hâle gelmesi kolaylaşmıştır. Öğrencilerden biri isyanın Damat İbrahim Paşa başta olmak üzere yöneticileri gafil avlayacağından söz eder. Bu sırada Şehlevet Nedim'in evine gelir ve isyan haberini getirir. Patrona Halil önderliğinde isyan başlamış ve dalga dalga büyümektedir.

Öğrencileri Nedim'in de ilk hedeflerden biri olduğunu düşünürler. Damat İbrahim Paşadan gördüğü ilgi ve parlak şiirleri için aldığı hediyeler, söz kudreti dolayısıyla devrin en önemli çehrelerinden biri olması ona karşı olan kini körüklemektedir ve en önemlisi: "Damat Paşa ölürse Nedim'e hâmi yoktur."³⁵

Öğrenciler, Nedim ve Mestinaz'ı uyandırıp olayları anlatmaya karar verirler. Hâl ve hareketlerinden Şehlevant'in buraya aslında Mestinaz için geldiği anlaşılır. O, Mestinaz'ı kaçmak için ikna etmeye çalışır. Fakat Mestinaz, bu teklifi kabul etmeden Nedim'i uyandırmaya gider

33 *Age.*, s. 39.

34 *Age.*, s. 44.

35 *Age.*, s. 67.

ve ona yeniçerilerin ayaklandığını söyler. Nedim, Şehlevent'in telâşlı hâminden, haklarında söylenenlerin doğru olduğunu anlar. İsyanın yanı sıra Mestinaz'ın sevgisindeki samimiyetsizlik Nedim'in olaylardan daha çok etkilenmesine sebep olur. Bu sırada isyancılar Nedim'in evinin önüne gelirler. İsyan beraberinde kan da getirecek ve kim bilir kimler bu kanda boğulacaktır. Nedim şuursuzca kan sayıklar:

“Şimdiden kan içinde görüyorum kendimi.”³⁶

“Kan... sanki her taraf kan!...

Allah'ım, sen aklımı bana bağışla...”³⁷

Nedim bir yandan Mestinaz'a gitmeden beni öldür der, bir yandan da Şehlevent'le gitmesi gerektiğini söyler. Nöbet geçiren Nedim'i Üsküdar'da saklamaya karar verirler. O artık korkudan suurunu kaybetmiştir ve sayıklamaya devam etmektedir.

III. Perde, Nedim'in Üsküdar'da saklandığı evde geçer. Yazar Nedim'in ruh hâlini Shakespeare'ye has bir bakışla ortaya koyar. Nedim on gündür şuursuz bir şekilde Mestinaz'ı sayıklamaktadır. Eserin sonuna doğru Nedim'in sayıklamaları iyice artar. Her şeyin anlamı farklılaşmıştır. Etrafındakilerin kendini boğacağını düşünür. Elindeki tesbihi bir zincir zanneder, bunu da büyücülerin gördüğünü söyler. Mezardan gelen sesler duyar, etrafını saran hayaletler görür ve korku içinde bocalar. Kan arayan katillerin peşinden geldiğini düşünerek kontrolünü iyice kaybeder. En sonunda Şehlevent'in hayaliyle mücadele eder. Şehlevent, Nedim'e ölüm vaktinin geldiğini söyler. İsyandan sonra Damat İbrahim Paşa boğdurulmuş, Sultan Ahmet yerine Sultan Mahmut geçmiştir. Sıranın kendisine geldiğini düşünen Nedim, Şehlevent'in hayaliyle ve söylediği sözlerle mücadele eder. En sonunda Şehlevent'in, “Ölüm denen ebedî, karanlık bir diyar var,”³⁸ ve sen de oraya gideceksin sözü galip gelir. Bu sayıklamalar içinde, “Yalnız koy tabutumama son bir lâle demeti...”³⁹ der ve eser Nedim'in hazin sonuyla biter. Halit Fahri, Nedim'in isyan sürecinde yaşadığı trajediyi başarıyla ortaya koymuştur.

Faik Ali'nin *Nedim ve Lâle Devri*⁴⁰ adlı eseri, dönemi anlatan en canlı örneklerdendir. Faik Ali eserinde, daha ziyade Lâle Devri'nin zevk, sefa ve eğlencelerine, parlak sosyal hayatına yer verir. Bu sebeple Nedim'in ve Damat İbrahim Paşa'nın meclislerini ön plana çıkarır. Her ikisi de eserde devre yeni bir ruh kazandıran çehreler olarak yer alırlar. Damat İbrahim Paşa'nın eğlenceye boğduğu devrin ruhunu, Nedim şiire nakleder. Hatta onun şiirleri devre apayrı bir mânâ kazandırır. Bütün *Nedim Divanı* âdeta devir adına konuşan canlı bir belge hâline gelir. Son iki perdede ise isyan bu renkli ve canlı hayata simsiyah bir son verir. İlk dört perde devrin parlaklığını, son iki perde ise bu parlaklığı silen ve hatta bütün bir devri yok edip yaşanmamış hâle getiren isyanı anlatır.

36 Age., s. 80.

37 Age., s. 81.

38 Age., s. 121.

39 Age., s. 122.

40 Faik Ali Ozansoy, *Nedim ve Lâle Devri*, 2. bs., MEB Yayınları, İstanbul 1969.

VI Perdelik eserin ilk dört perdesi İbrahim Paşa'nın Ferahâbâd Kasrı'nda, V. Perde Topkapı Sarayı'nda, VI. Perde Nedim'in Beşiktaş'taki evinde geçer.

I. Perde, Damat İbrahim Paşa'nın Beşiktaş'taki Ferahâbâd Kasrı'nın bahçesinde meclis hazırlığıyla başlar. Cariyeler kendi aralarında gülüp eğlenirler. Nedim'den şiirler okurlar, nükteli sözlerle birbirlerine cevap verirler. O akşam Çırağan sefası yapılacağı için cariyeler ipeklerle donatılmış, bahçe yüzlerce renkte lâleyle süslenmiş, her yer fenerlerle aydınlatılmıştır. Bir kısım cariye işret sofrasını tanzim etmektedir. Bu esnada gelen Nedim, cariyelerle nükteli konuşmalar yapar. Meclistekiler ondan yeni bir şarkı isterler. Her bir mısraında cariyelerden birine meyleder, onları kâh utandırır kâh iltifatlarıyla gururlandırır. Bu sahne ile yazar onun çapkın mizacını okuyucunun gözleri önüne serer. Fakat Nedim'in gönlü Dilsitan adlı cariyededir.

İbrahim Paşa'nın gelişiyle meclis başlar. Paşa, İran Savaşı'yla ilgili hazırlıkların kendisini yorduğunu, ama bunun kolay bir iş olmadığını söyler. Padişahın da devlet işlerinden yorulduğunu, onun da eğlenmeye geleceğini haber verir. Nedim sözleriyle meclise neşe katar. İbrahim Paşa ile de şairâne söyleştikten sonra yazdığı kasideyi okur. Paşa parmağından büyük bir elmas yüzük çıkarır ve bir kese altınla şaire ihsan eder. Nedim bu şiirlerdeki asıl kudretin paşaya ait olduğunu söyler, çünkü devre asıl ruh kazandıran odur ve bütün şiirler o ruhun eseridir. Kendisi sadece devrin tercümanı hükmündedir:

Kalem benimse de ilham efendimindir hep,
Bu devr-i neşe, bu devr-i tarab, bu devr-i zeheb
Bir anda dilsizi intâk eder ve bülbül eder.⁴¹

II. Perdede Ferahâbâd Kasrı'nın bahçesinde Nedim ve Dilsitan'ı sohbet ederken buluruz. İkisi de karşılıklı olarak aşklarını ilân ederler. Kafkasya'dan kaçırılan Dilsitan'ın gönlündeki bir başka yara da esaret derdidir. Memleketi Kafkasya'yı özlediğini söyler. Fakat Nedim'i sevmekle bu derdine çare bulmuş, bu aşkla beraber onun da vatanı İstanbul olmuştur.

III. Perde yine Ferahâbâd Kasrı'ndadır. Bu bölümde Sultan Ahmet de meclisi şereflendirir. Cariyelerin "billûr top" oyununu izler. Cariyelerden Mehpeyker güzelliğiyle padişahın dikkatini çeker. "Billûr top" oyununu Mehpeyker kazanınca padişah ona inci tesbihini hediye eder. Padişah İran Savaşı'yla ilgili olarak alınan tedbirlerden de memnuniyetini dile getirir:

Asıl dirayetinin, sâyinin neticeleri.
Bu mülkü, milleti bir hayli sarsacak seferi
Sen işte bertaraf ettin... Bugün bizimle eğer
Bütün memâlik-i mahrûsa bayram etse değer. ...⁴²

IV. Perde, İbrahim Paşa'nın Beşiktaş'taki Ferahâbâd Kasrı'nda geçer. Bu perdede devrin geniş bir şekilde değerlendirildiğini görüyoruz. Paşa'ya Diyarbakırlı Şair Hâmi'nin kendisiyle görüşmek istediğini haber verirler. İbrahim Paşa, Hâmi ve Nedim'le konuşur. Savaş devrinin bittiğini, millete

41 Age., s. 26.

42 Age., s. 39.

refah ve saadet içinde bir devir yaşatmayı ve “bütün sokakları, mînâyâ, lâle, elmasa”⁴³ çevirmeyi düşündüğünü söyler. Hâmi de burada İstanbul dışından yönetimi değerlendiren bir göz olarak yer alır. Hâmi memleketin durumunu över⁴⁴, İbrahim Paşa’yı yüceltir. Paşa da iki şairi över ve yapacağı icraatları anlatır. Gönünde yatan, İstanbul’u baştanbaşa bir mesire hâline getirmektir. Paşa, Frenklerin çorak toprakları bile cennete çevirdiğini söyler, böylece İstanbul’un çok daha iyi bir duruma getirilebileceğinden bahseder. Hâmi’den ve Nedim’den İstanbul’un güzelliğini anlatacak şiirler ister. İstanbul bütün memleketin beynidir ve bütün âlemin Türklerden tekrar almak hırsına mağlûp olduğu bir şehirdir ve İslâm dünyası için de büyük bir öneme sahiptir:

Kanaatim şu ki: İstanbul elde olmazsa
Ne sonra Kâbe bizimdir, ne Mescid-i Aksâ.
Nebi-yi muhteremin mahzar-ı senâsı olan
Bu şehre hizmeti hem muktezâ-yı din ü vatan
Ve hem de pek medeni bir vecibe addederim.
Bu şehre ait olan hislerim, düşüncelerim
Vücuda gelse tamamiyle siz görün ne olur!
Hakikaten yeni bir belde-i fesâne olur.
Fakat bu sa’y-i vatanperverânenin ne kadar
Muârizini, ne hain, ne sefil adamlar var!⁴⁵

Hâmi milletin de gelişmelerden memnun olduğunu vurgular ve övgü dolu bir kaside okumaya başlar. Bu şiirde Osmanlının eski büyüklerini zikreder, Yavuz ve Kanuni’nin seferlerine yer verir. Şiirin tamamında Osmanlı tarihi bir kahramanlık levhası şeklinde çizilir.

V. Perde Topkapı Sarayı’nda geçer. Diğer perdelerin aksine burada korku ve hüznün havası hâkimdir. İbrahim Paşa, Padişaha isyan haberini getirir. İsyandan Zülâlîzâde Hasan, İspirizâde Ahmet, Patrona Halil, Manav Muslu Beşe ve Kahveci Ali’yi sorumlu tutar. Padişah toplanıp görüşmelerini ve çare bulunmasını emreder. İsyanı önleyecek bir yol bulunamayınca, isyancıların temsilcileri Zülâlî ve İspirizâde ile görüşür. İspirizâde isyana sebep olarak halkın durumunu gösterir ve isyanın padişaha karşı değil, İbrahim Paşa ve yönetim anlayışına karşı olduğunu vurgular. Zülâlî Hasan Efendi ise Damat İbrahim Paşa’nın uygulamalarından, İrandâ yaşanan olaylardan, yapılan israflardan bahseder ve alınması gereken tedbirleri sıralar.

Sultan ilk çare olarak veziri azletmeyi ve isyancılara ihsanda bulunmayı teklif eder. Zülâlî Hasan Efendi, bu çareyi yeterli görmez. Nüfuzunun kırılması için başta vezir olmak üzere bazı devlet adamlarının kellelerinin verilmesi gerektiğini söyler. Aksi takdirde isyancılar ve halk sakinleşmeyecektir:

43 Age., s. 53.

44 Yahya Kemal, Hâmi’nin devir hakkındaki düşüncelerinin burada yazarın bahsettiklerinden farklı olduğunu ortaya koyar: “Diyarbakırlı şair Hâmi’nin, Üsküdar’dan Diyarbakır’a dönüşünü musavvir, manzum seyahatnâmesi vardır; bir vesikadır ki eğlenen İstanbul’un haricinde, büyük ve geniş vatan nasıl bir yaban-âbâdmış iyi gösterir. Zavallı Hâmi, Üsküdar’dan memleketine gidinceye kadar konak konak, ne felâketler geçirir, tauna uğrar, haramilere soyulur..” (“Sönmüş Meş’ale”, *Edebiyata Dair*, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1971, s. 187.).

45 Faik Ali Ozansoy, *Nedim ve Lâle Devri*, s. 53-54.

Vezir-i âzâmanız çok nüfuza maliktir,
 O şimdi münferiden hâkimü'l-memâliktir.
 Bu devletin hep eyaletlerinde valiler,
 Onun adamlarıdır, hükmü her tarafta geçer.
 Hülâsa onları sürmekle, hapse atmakla
 Sükûn iade edilmez. Bu vak'anın fazla
 Devamı millet için, mülk için musibet olur;
 Fedâ ederseniz elbet büyük isabet olur.⁴⁶

Padişah düşünmek için süre ister. Olayların kontrolden çıkmaması için Hatice Sultan'ın da tavsiyesiyle Damat İbrahim Paşa başta olmak üzere asilere istediklerini vermeye razı olur. Ailesinin korunmasına dair söz aldıktan sonra isteneni yapar. Verdiği karardan dolayı da büyük bir vicdan muhasebesine girişir:

Ne dert imiş, koca Sultan, ne zehr imiş ömrün?
 Elinle dul kalıyor, Fatma ah o nazlı kızın...
 Sabah olunca, güneş kıpkızıl doğunca yarın,
 Halife yurdu ceset, Şah otağı kan dolacak,
 Bu kan hayatına bir fidye-i necât olacak.⁴⁷

VI. Perde Nedim'in Beşiktaş'taki evinde geçer. Nedim bir yandan içmekte bir yandan da şiir yazmaktadır. Nedim, Dilsitan'la aşıkâne söyleşirken Mehpeyker gelir, isyan çıktığını evden uzaklaşması gerektiğini söyler. Hâmi de Nedim'i İstanbul'dan uzaklaşıp Diyarbakır'a gelmesi için davet eder. İsyancıların gelişiyle beraber hepsi telâşlanırlar. Nedim evden uzaklaşır. O sırada bir harem Ağası gelir ve Nedim'in kaçarken düşüp öldüğü haberini getirir. Hâmi, Nedim'in ölmeyeceğini, onun asıl kabrinin milletin göğsünde olduğunu söyler:

Vatan çocuklarının kalbi, ruhudur ancak.
 Nedim'in işte hakiki mezarı, âbidesi.
 Ölümle susmayacak tatlı, hisli, canlı sesi.⁴⁸

Gerçekten de "Söz uçar, yazı kalır" misalindeki gibi, Lâle Devri'nden hafıza ve hatıralarda en çok devri şiirde ölümsüz mısralara dökken Nedim kalmıştır.

Turan Oflazoğlu Lâle Devri'ni Osmanlı tarihini bir sembol gibi Topkapı Sarayı etrafında topladığı *Topkapı*⁴⁹ adlı eserinde ele alır. Oflazoğlu, diğer eserlerden farklı olarak isyandan sonra zorbaların cezalandırılmasına da yer verir. Eserde önce devletin ve milletin savaşıardan yorulduğu, Sultan III. Ahmet'in hem bu durum hem de kişiliği dolayısıyla bir zevk ve eğlence devrini hedeflediği anlatılır. Bu noktada yanı başında yardımcı olarak Damat İbrahim Paşa ve Nedim vardır. Nedim'in beyitleri ve Nedimâne söyleyişler Padişah, İbrahim Paşa ve Nedim

46 *Age.*, s. 69.

47 *Age.*, s. 72.

48 *Age.*, s. 83.

49 Turan Oflazoğlu, *Topkapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

tarafından okunarak devrin havası ortaya konulur. Şehzâdeler için yapılan sünnet düğünü bütün ihtişamıyla bu devrin bir zevk ve eğlence devri olacağının ilk işaretlerini verir. Oflazoğlu devrin bu yönünün yanı sıra matbaanın ülkeye gelişi, kütüphanelerin açılması ve tulumbacı ocağının kurulmasının önemli yenilikler olduğunu vurgular. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Avrupa ziyareti sonrasında İstanbul mimari açıdan Batı'daki başkentler gibi düzenlenir. Ancak helva sohbetleri, Çırağan eğlenceleri, Sadabad'da kadınların serbest tavırlar sergilemesi halkta yavaş yavaş tepkilerin doğmasına yol açar. Bu tepkilerin hedefinde de devirdeki olayların tek sorumlusu olarak görülen Damat İbrahim Paşa vardır:

Saray -Sürekli bir inşaat başlar Kâğıthane'de. Sultan Ahmet artık eğlenceden eğlenceye koşarak savaşlardaki başarısızlıkları, halkın hoşnutsuzluğunu unutmaya, yeniçerilerin homurdanmalarını duymamaya çalışmakta. Sadrazam İbrahim Paşa ise, halkı parlak gösterilerle oyalama, padişahı da süslü eğlencelerle avutma çabasında. Her kış gecesi ayrı bir köşkte helva sohbetleri düzenler sadrazam.⁵⁰

Zülâli Hasan Efendi'nin azli, İspirizâde başta olmak üzere etrafta yeni tepkilerin doğmasına sebep olur. Eserin dikkat çeken tarafı, isyan ateşinin İspirizâde'nin sözleriyle başladığına yer verilmesidir. İspirizâde hem isyanın başlamasında hem de padişahın tahttan indirilmesinde önemli rol oynar. Önce kendisine çare kimde diye soran isyancıların elebaşlarına çare isyanda der ve gidilecek yolu gösterir: “ -... Bu duruma son vermek, hem ülkeyi kurtarmak olur hem o dinsizleri. Çünkü böyle giderse hem devleti batıracaklar hem kendilerini.”⁵¹

İran Savaşı konusunda idarenin sağlıklı bir politika izleyememesi isyancıları cesaretlendirir. Devrin bir sefahat ve eğlence devri olduğunu, bozulan ekonomiden dolayı halkın belinin büküldüğünü öne sürerek isyan hazırlığına girişirler. Başta İspirizâde olmak üzere etraftan beklemedikleri kadar destek alırlar. Bu desteğin heyecanı da isyanı başlatırlar. İspirizâde bu dönemde yine devreye girer, isyancıların padişahı değil Damat İbrahim Paşa'yı istemediklerini dile getirerek isyanın asıl hedefini gösterir. İdarenin isyan karşısında ciddi bir tedbir alamaması isyancıları iyice cesaretlendirir. Şehir içinde yağma hareketlerine girişirler, hapishaneleri basarak suçluları serbest bırakırlar. Patrona Halil etrafındakilere görev ve rütbeler dağıtır. Bir süre sarayın nüfuzu kırılmış gibi hava estirirler. Uzun pazarlıklardan sonra isyancılar İbrahim Paşa başta olmak üzere bazı isimlerin kellelerini isterler. Padişah bu durumda vicdanî bir muhasebe yaşar. Bir yanda damadı, zevk ve eğlence arkadaşı İbrahim Paşa, diğer yanda ise kendisi başta olmak üzere Osmanoğlu ailesinin üyeleri vardır. En sonunda zor da olsa İbrahim Paşa ve diğerlerini gözden çıkarır. Bu defa İspirizâdenin yeni hedefi padişaktır. Zorbalara Sultan Ahmet'in kendisine yapılanları unutmacağını söyleyerek zihinlerine tekrar fitne tohumları eker: “Bir padişahı istediğini zorla almak ne demektir? Sultan Ahmet kendisine

50 Age., s. 220.

51 Age., s. 228.

yapılanı unuttur mu?”⁵² “Bundan böyle ne siz ona kulluk edebilirsiniz, ne o size padişahlık.”⁵³ Bu sözler isyancıları tekrar harekete geçirir. Padişah zor da olsa tahtı vasiyet gibi sözlerle Sultan Mahmut’a devreder:

-Sadrazamına teslim olmayasın, durumlarla kendin ilgilenesin; mührün hiçbir sadrazamda on beş yıldan fazla kalmasın... Merhametli ol ama tutumlu davran. Benim hâlimden ders alasın, sırrını hiç kimseye, evlâdına dahi açmayasın. Ben ve şehzâdelerim Süleyman’la Mehmet sana emanet. Ben seni nasıl gözetiysem, sen dahi bizleri hoşça gözetesin.⁵⁴

Sultan Mahmut’un tahta geçmesinden sonra isyancılar rahat durmaz, idare âdeta saray ve isyancılar arasında bölünmüştür ve zorbalar her geçen gün daha da cesaretlenmektedir. Bunun böyle yürüyemeyeceğini anlayan saray, onları ortadan kaldırmanın bir yolunu bulur. Kendilerine yeni görevlerin verileceği söylenerek saraya çağırılırlar. Burada önce Patrona, sonra da etrafındakiler öldürülür, böylece isyanın açtığı ve sonunun nereye varacağı kestirilemeyen karanlık perde kapatılmış olur.

İskender Pala dönemi *Lâle Devri*⁵⁵ adlı manzum tiyatrosunda ele alır. Yazar eserde halkın genel şikâyetlerini koro vasıtasıyla verir. II Perdelik eserin I. Perdesinde İbrahim Paşa’nın kısa zamanda yükselerek vezirliğe gelmesi ve devlet işlerini tanzim etmesi anlatılır, II. Perdede ise Patrona İsyanı’na yer verilir.

I. Perde’nin ilk sahnesinde İstanbul’a gitmek için yola çıkan İbrahim’in bir köylü kadından yardım görmesi anlatılır. Eser, Paşa’nın köylü kadına borcunu ödemesiyle biter.

II. Sahnede Kapalıçarşı’da esnafın kendi aralarında konuşmasına yer verilir. Söze karışan Kadı Delisi nükteli bir şekilde devre ve yaşanan olaylara göndermeler yapar. İbrahim’in helvacılıktan vezirliğe kadar yükselmesi tenkit edilir. Burada da İbrahim Paşa ilm-i siyaseti iyi bilen ve bu sayede hep kazançlı çıkan portresiyle ön plana çıkarılır. Esnaftan söze karışanlar kendileri için değişen bir şey olmayacağını, yine vergi yüküyle karşılaşacaklarını dile getirirler.

III. Sahnede Sultan Ahmet’in Damat İbrahim Paşa’ya vezirlik makamını takdimi ve kendisinden beklentileri söz konusu edilir. Sultan Ahmet vatan ve millet için çalışmasını vezirine öğütler. Memleketin sulh döneminde toparlanmaya ihtiyacı olduğunu vurgular. Ayrıca askerlikte ve eğitimde ıslahat yapılması, Avrupa devletleri, Rusya ve İran’la iyi geçinmek ve toprak kaybetmemek gerektiğini vurgular. İbrahim Paşa da bir sulh döneminin başladığını ve padişah adına İstanbul’u süsleyerek yeni bir perde açacağını söyler. Şehri Avrupalılar’ın bile hayran olacağı şekilde tanzim edip yeni bir dönemi açacak, bu dönem herkes için bir eğlence devri olacaktır:

52 *Age.*, s. 245.

53 *Age.*, s. 245.

54 *Age.*, s. 247.

55 İskender Pala, *Lâle Devri*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Bayramlar, düğünler, bircümle eğlenceler
Gündüz lâleazar, helva sohbeti olsun geceler⁵⁶

Ardından İbrahim Paşa, Fatma Sultan ve Nedim'le konuşur. Paşa yapmak istediği şeylerden bahseder. Matbaa başta olmak üzere, ilmin gelişmesi için atılacak adımları müjdelar:

Üsküdar'da bir Mekteb-i Hümayun açacağız
Dört yanına şehrin ilim irfan saçacağız
Matbaa kuruyoruz ilim irfan aşkına
İlmi bırakamayız üç beş sefil şaşkına.⁵⁷

O, devrin bütün sorunlarının barış ve eğlence yoluyla halledileceğinden ümitlidir. Paşa bu mutluluk havası içinde cariyelerinden Dilşeker'i Nedim'e verir.

Sahne V'te Sadabat'a bir ziyaret yapılacağı, herkesin buna katılması duyurulur. Esnaf kendi aralarında okul, matbaa gibi yenilikleri konuşurlar. Bir kısım matbaaya karşıyken bir kısmı destekler. Burada esnaf farklı fikirlere sözcü olur. Matbaa ve okul açma fikirleri benimsenirken israf, rüşvet, haksız mal edinme, adam kayırma, kadınların serbest tavırları ve ahlâkî yozlaşma tenkit edilir ve bunun sebebi olarak Damat İbrahim Paşa'nın uygulamaları görülür.

VI. Sahne'de Sadabat'taki eğlence anlatılır. Bu sahnenin önemi halkın şikâyetçi olduğu konulardan padişahın ilk defa haberdar olmasıdır. Halktan adamlar kendi aralarında devri değerlendirirler ve bir isyanın yaklaştığını haber verirler. Ardından padişaha yönelik sitemlerini sıralarlar:

Odun ateş pahası on altına bir çekek
Kömürün tozunu bulan gözüne sürme çekecek
Buğday şöyle dursun halk arpayla deviniyor
Gözünde arpacık çıkanlar nerdeyse seviniyor
Yakmaya ahalinin bir kangal mumu da yok
Yüreklerin yağı eriyip yanıyor çoktan da çok
Zurefa kahve diye nohut kavurup içmede
Sabun şöyle dursun, kil, altın diye geçmede
Oysa limanlar dolu zahireyle tahilla
Nedendir bu açlık, izahı zor akulla
Ases, bostancı, ulufeli ham tamaha kapılmış
Ellerinde sopa var, şimşir dalından yapılmış
Vergi diye çalınır kapımız üç günde bir
Ahali ile vergi, vekilharcın gözünde bir⁵⁸

Ardından İran Seferi'ne, halkın çektiği yoksulluğa, esnafı ezen vergilere ve yeniçerilerin uygulamalarına temas ederek diğer şikâyetleri dile getirirler. Bütün bunlardan da Damat İbrahim Paşa'yı sorumlu tutarlar:

56 Age., s. 12.

57 Age., s. 16.

58 Age., s. 35-36.

Veziriniz bir parça bizi dinlemek yerine
Kulak kabartmasaydı şair kasidelerine
Kullarınız bugün haddimizi aşmazdık
Yolunuza belki de bunca yanaşmazdık⁵⁹

II. Perde isyan haberiyle başlar. Patrona Halil elinde bayrakla gelir ve halkı isyana davet eder. Muslu Beşe İran olayını isyanı körüklemek için kullanır. Patrona ve diğer isyancılar etrafına kalabalığı toplayarak ilerlerler. Padişah isyan haberini Üsküdar Sarayı'nda alır. İbrahim Paşa olaydan haberdar olduğunu, fakat bunun büyümeden savulabileceğini söyler. İsyanı bastırmak için diğer devlet adamlarıyla çareler arar, fakat hiçbir girişimi sonuç vermez. Topkapı Sarayı'na geçen padişah isyancılarla görüşür. İspirizâde halkın padişaha tam sadakatini teyit eder, sorumlular İbrahim Paşa başta olmak üzere onunla hareket eden devlet adamlarıdır. Zülâli Hasan, isyanın sebebini ve sorumluları açıklar. Yoksulluk, açlık, çaresizlik, gasp, rüşvet, fuhuş, adam kayırma gibi meselelerden halk bezgindir. Onlara göre vezir padişahı eğlence ile uyuşturmakta, her şeyi kendine göre tanzim etmektedir.

Veziriniz mirasyedi, nankör ve arsızdır
Halkınızın derdine nicedir duyarsızdır
Etrafınızı sarmış bir yığın hezele
Fırsat vermiyorlar yahşıya güzele
Sayenizde söz sahibi olan devletlular
Köprülerin altından akıtmakta çok sular
Hele efendimiz İrandan gelen haberler
Askerlerinizi pek üzdü ve yasa battı erler
Ahali pek perişan, açlık, sefalet, rüşvet
Fakire arpa suyu, zengine kemiksiz et
Zengine eğlence uydurmuş zevkinde safasında
Fakirin ağlayanı kalmadı ölümünde yasında
Sadabad âleminde zevke batmış vezirler
Lâle rengiyle örtülüyor ayıplar ve de kirler
İnsanlara şiiir değil ekmek lâzımdır efendim
Bu gidişe elbet dur demek lâzımdır efendim...⁶⁰

Sultan Ahmet, İbrahim Paşa'yı azletmeyi ve isyancılara ihsanda bulunmayı teklif eder. Fakat isyancılar bunu kabul etmezler, İspirizâde daha ileri giderek kelle verilmesi gerektiğini söyler:

Veziriniz, kethüdanız ve kaymakam paşalar
Bunlardır ki hükümette ateşi tutan maşalar
Yalnızca aziller yatıştırılmaz heyecanı
Mutlaka kelleleri doldurmalı meydanı
Çünkü veziriniz çok nüfuza sahiptir
Hak ettiği şey ise boyuna yağlı iptir...⁶¹

59 *Age.*, s. 38.

60 *Age.*, s. 64-65.

61 *Age.*, s. 65.

Sultan veziri, kethüdayı ve İstanbul kaymakamını vermek istemez. Zülâli Hasan Efendi, bunlar verilmeden halkın ve isyancıların sakinleşmeyeceğini söyler. Devletin selâmeti için hepsinin feda edilmesi gereklidir. En sonunda Sultan, ailesinin korunması şartıyla anlaşmaya varır.

IV. Sahne Nedim'in evinde geçer. İsyandan haberdar olmayan Nedim, elinde kadehle eşî Dilşeker'e aşıkâne şiirler okurken tasvir edilir. Bu arada isyancılar evini basarlar. Nedim Dilşeker'le beraber çatıdan kaçarken düşer ve ölür.

Eserin son sahnesinde İbrahim Paşa'nın kendisine yardım eden kadına borcunu ödemesi anlatılır. Kadının eserin başında kendisine verdiği çedik pabuçları mücevherlerle doldurarak iade etmiştir.

Sonuç

1. Lâle Devri, incelenen tiyatro eserlerinde daha çok bir zevk, eğlence, israf ve sefahat dönemi şeklinde ele alınmıştır.

2. Lâle Devri'yle ilgili tiyatrolar genelde manzum yazılmıştır. Mensur yazılanlarda da aralara şiir parçaları serpiştirilir. Bu parçalarda genelde devre ruhunu veren Nedim'in şiirleri veya Nedimâne söyleyişler büyük yer tutar.

3. Dekorda lâleler ve lâle motifi egemendir. Saray, Sadâbâd ve İbrahim Paşa'nın köşklerinin tasvirinde lâle çok önemli yer tutar. Lâle motifli eşyalara yer verilir. Devri yansıtmak için canlı ve parlak renklerden yararlanılır. Özellikle cariyeler birer lâle gibi zarif ve parlak kıyafetlerle tasvir edilirler.

4. İsyana sebep olarak Damat İbrahim Paşa'nın uygulamaları ve ekonomik sorunlar görülür. Bir yanda İstanbul'un imarına büyük bir bütçe ayrılırken, diğer yanda paranın değer kaybetmesi sebebiyle esnaf vergiden, halk açlık ve yoksulluktan şikâyetçidir.

5. Entrikada Damat İbrahim Paşa, Sultan Ahmet ve isyancılar arasındaki çatışmalar ön plandadır. Eserlerdeki çatışmalarda iki kutup görülür: Saray çevresi ve isyancılar. Saray çevresinde karakter olarak Damat İbrahim Paşa, Sultan Ahmet ve Nedim ön planda yer alır. İsyancılar kadrosundan ise Zülâli Hasan Efendi, İspirizâde Ahmet, Patrona Halil ön plana çıkarlar. Halkın yönetimden hoşnutsuzluğu ismi verilmeyen yeniçeriler, derviş ve neyzenler vasıtasıyla verilir. Kişileştirmede şablonlar üzerinden gidilmiştir. Sultan Ahmet eğlenmeyi seven, irade ve iktidarını Damat İbrahim Paşa'ya teslim eden, pasif bir padişah portresiyle çizilir. Damat İbrahim Paşa zevk ve eğlenceyi seven, padişahı da bu yola sevk eden bir vezir olarak görülür. Hatta daha ileri gidilerek padişahın vezirine esir olduğu söylenir. Ayrıca İbrahim Paşa siyaseti iyi bilen, doğru yer ve zamanda doğru hamleler yapan bir insan olarak tasvir edilir. İran Savaşı gibi çok ciddi bir devlet meselesinde sağlıklı kararlar alamaması, lükse ve sefahate düşkünlüğü, idareye çocukları ve damatları başta olmak üzere kendine yakın olanları getirmesi üzerinden tenkit edilir. Nedim incelenen bütün oyunlarda görülür. Kişiliği ve şiirleriyle devrin ruhunu yansıttasının yanı

sıra, daima aşk peşindedir ve gördüğü her güzele vurgundur. Her meclisi şiiriyle zenginleştirir. Saraydan ve İbrahim Paşa'nın çevresinden büyük ilgi görür. Cariyeler onun ilgisini çekmek için birbirleriyle yarışır. Genellikle paşanın çevresinden bir cariyeyle evlendirilir. Eserlerin çoğu onun hazin sonuyla biter. İsyancı kadroda Zülâli Hasan ve İspirizâde'nin şahsî çıkarlar adına bu işe giriştiği ve isyan fikrini beslediği ön plana çıkar; Patrona Halil, Kahveci Ali ve Manav Muslu Beşe işin daha çok kaba kuvvete dayanan yanında rol oynarlar.

6. İkinci planda cariyeler arasındaki çatışmaya yer verilir. Cariyeler aşk, gözde olma, ilgi görme hususunda çatışırlar. Cariyeler arasında çatışma sebebi olarak Nedim ön plana çıkar. Genelde onu seven iki veya daha fazla cariye vardır. Bunlar arasındaki çatışma da eseri besler. Bazen cariyelerin olaylarda kilit rol oynadığı da görülür. Bu olaylar matbaa için gereken iznin alınması ve Nedim'in evine isyan haberinin götürülmesidir.

7. Psikolojik değişimlerin verilmesinde bir zayıflık vardır. Olaylar büyük bir hızla gelişmiş, Sultan Ahmet, Damat İbrahim Paşa ve Nedim'in isyan günlerinde yaşadığı psikolojik değişim ihmal edilmiştir. Bunda tiyatro sanatının imkânlarının da payı vardır. Ancak bu nokta devrin en büyük trajedisini yaşayan insanın psikolojik yanının eksik kalmasına sebep olmuştur.

8. Hâdiseler daha çok saray cephesinde işlenmiş, isyan ve isyancılar birdenbire ortaya çıkmıştır. Devrin bir israf, sefahat, zevk ve eğlence devri şeklinde çizilmesi, neredeyse isyanı doğal süreç sonucunda gerçekleşen bir olay hâline getirmiştir. Halbuki isyanın arka planında Zülâli ve İspirizâde'nin şahsî çıkarları, Patrona Halil'in hırsları ve bozuk sicili vardır. Bu konulara eserlerde daha az değinilmiştir.

9. Lâle Devri'nin bir diğer cephesi bilim, kültür ve sanat noktasındadır. Matbaanın ülkeye gelişi, kütüphanelerin kurulması ve tercüme faaliyetinin resmî elden başlaması devrin dikkate değer adımlarındandır. Fakat bunlar eserlerde kendine çok az yer bulmuştur.

10. Lâle Devri'ndeki önemli hâdiselerden biri de İstanbul'un imarıdır. İstanbul bu dönemde Batılı başkentler gibi düzenlenmeye çalışılmış, Haliç, Sadâbâd ve Boğaziçi'nde yeni bir mimari anlayışı hayata geçirilmiştir. Fakat bunlar bozulan ekonomik sistem içinde en çok dikkat çeken israf kapısı olarak görülmüş, önce halkın tepkisini çekmiş, isyandan sonra Sadâbâd başta olmak üzere yıkılmış, böylece büyük bir şehir hazinesi de yok oluşa mahkûm edilmiştir.

11. Eserlere mekân olarak İstanbul hâkimdir. İstanbul'da ön plana çıkan mekânlar Haliç, Sadâbâd, Kâğıthane, Topkapı Sarayı, Damat İbrahim Paşa'nın köşkleri, Üsküdar ve Yeniçeri kahveleridir. Devrin parlaklığının Rumeli'de Tuna boyunda, Anadolu'da Diyarbakır'daki yansımalarına yer verilir. Siyasi meseleler dolayısıyla İrandâ yaşananlar da söz konusu edilir. Merkez mekân, saray veya Damat İbrahim Paşa'nın köşkleridir. İstanbul'da yaşanan gelişmelerden saray ve Damat İbrahim Paşa'nın köşklarine yansıdığı kadarıyla yer verilir. Eserlerin bir kısmında Nedim'in Beşiktaş'taki evi ve isyan günlerinde Üsküdar'da saklandığı ev de yer alır.

12. Devrin eğlenceleri olan Çırağan, helva sohbetleri, billûr top oyunu eserlerde yer alır. Bunlar da genelde sarayın eğlenceye meftun yanını ortaya koyar. Hatta bu eğlenceler Damat

İbrahim Paşa'nın padişahı gerçeklerden uzaklaştırmak ve uyuşturmak için kullandığı bir yol olarak görülür. Eğlenceyi seven padişah, bütün iradesini âdeta vezirine teslim etmiştir.

İncelenen bu eserler kıymetlidir. Fakat belirtildiği gibi yazarlar belli şablonlar üzerinden devri işlemişlerdir. Bu sebeple bundan sonra konuyu işleyecek olan yazarlardan beklentimiz, böyle trajik bir dönemin insan psikolojindeki etkileri üzerinden anlatılmasıdır. Örneğin yazarlar Sultan Ahmet ve Damat İbrahim Paşa'nın isyan gecesi ve devamında yaşadıkları trajedi, kaygı ve korkuları üzerinden psikolojik değişimlerini ele alabilirler. Bu noktada Halit Fahri'nin *Nedim* adlı eseri örnek olabilir. Halit Fahri sadece isyanı anlatmamış, Nedim'in yaşadığı psikolojik değişimi, kaygı ve korkularını Shakespearevari bir anlatımla ortaya koymuştur. Konusunu tarihten alan edebî eserlerden beklentimiz, sadece tarihi yapan ve yaşayan insanın başından geçenlerin anlatılması değil, trajik durumlarla karşı karşıya kalan insanın psikolojisinin de yansıtılmasıdır.

KAYNAKÇA

- Aktepe, Münir, *Patrona İsyanı (1730)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1958.
- Altınay, Ahmet Refik, *Lâle Devri (1718-1730)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.
- Beyatlı, Yahya Kemal, “Sönmüş Meş’ale”, *Edebiyata Dair*, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1971, s. 186-189.
- Yalçın Çelik, Sıdika Dilek, “Lâle Devri: Bir Lâle Muamması, Masal Diyarı Şiir Gibi Bir Aşk”, *Doğu Batı*, Aşk ve Doğu Özel Sayısı, S 26, (2004), s. 227-246.
- Musahipzâde Celâl, *Lâle Devri*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1936.
- Oflazoğlu, Turan, *Topkapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- Ortaç, Yusuf Ziya, *Binnaz*, Akbaba Kütüphanesi, İstanbul 1941.
- Ozansoy, Faik Ali, *Nedim ve Lâle Devri*, MEB Yayınları, İstanbul 1969.
- Ozansoy, Halit Fahri, *Nedim*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1932.
- Pala, İskender, *Lâle Devri*, Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

